

ЧЕРНИШОВА Ю. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБРАЗНІСТЬ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ З ПОГЛЯДУ ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті на матеріалі сучасних італійських католицьких текстів та їх українських перекладів досліджено особливості та стратегію відтворення релігійних образів: метафор, символів, епітетів. Проаналізовано відмінності у функціонуванні метафори у художньому тексті та релігійної метафори у релігійному тексті.

Ключові слова: релігійний дискурс, переклад релігійних текстів, релігійний образ, релігійна метафора, релігійний символ.

В статье на материале современных итальянских католических текстов и их украинских переводов исследуются особенности и стратегия перевода религиозных образов: метафор, символов, эпитетов. Анализируются различия в функционировании метафоры в художественном тексте и религиозной метафоры в религиозном тексте.

Ключевые слова: религиозный дискурс, перевод религиозных текстов, религиозный образ, религиозная метафора, религиозный символ.

The Article provides research on the peculiarities and on the strategy of translation of religious images: metaphors, symbols, epithets. The research is based on the modern Italian Catholic texts and their Ukrainian translations. The differences of functions of the metaphor in fiction and of the religious metaphor in religious texts are analyzed.

Key words: religious discourse, translation of religious texts, religious image, religious metaphor, religious symbol.

Особливості відтворення в художньому перекладі образності, властивої тексту оригіналу, завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Втім, до метафор та символів у релігійному тексті не можна підходити як до образів у художньому тексті, адже релігійні метафори та символи мають інші функції. Релігійні метафори, образи, символи є одним із найбільш уживаних знарядь концептуалізації в релігійному тексті [4:266], і їхнє відтворення має певні особливості, оскільки за своєю суттю вони відрізняються від художніх образів і є не лише виражальними засобами, що виконують естетичну функцію.

Проблема відтворення образності при перекладі сучасних релігійних текстів є малодослідженою темою на сьогоднішній день. На противагу досить детально розробленій теорії біблійного перекладу, у зарубіжному і, особливо, вітчизняному перекладознавстві бракує праць із теорії перекладу сучасних релігійних текстів. Сьогодні спостерігаємо відновлення релігійного життя в Україні та збільшення кількості перекладної літератури

(в тому числі італійської) на релігійні теми, що зумовлює необхідність та **актуальність** дослідження.

Оскільки сучасні італійські релігійні тексти – це головним чином релігійні тексти, створені в рамках західної католицької традиції (римо-католицької), то в подальшому під назвою “*релігійний текст*” будемо розуміти *сучасний релігійний текст, написаний в рамках католицької конфесії*.

Предметом дослідження є образність релігійного (католицького) дискурсу та пов’язані із нею особливості перекладу. **Об’єктом** дослідження є сучасні італійські релігійні тексти та їхні українські переклади.

Релігійна мова метафорична за своєю сутністю. Перш за все, образною є мова Біблії, навколо якої створена вся християнська література. Особливості біблійної мови характеризують, таким чином, і мову всіх інших християнських текстів.

Тим не менше називати, наприклад, релігійну метафору метафорою можна лише з певними застереженнями. Так, якщо в класичній риторичній метафорі як троп слугувала для перетворення “простої” мови на “забарвлену”, то Біблія не сприймалася Святими Отцями як забарвлена мова. В античній риторичній метафорі розумілася як перенос слова “з місця, де воно вживається у власному сенсі (in quo proprium est) на місце, для якого або немає слова у власному сенсі, або перенесене слово краще за власне (trahatur proprio melius est)” [5]. Ставлення до Біблії як до священного тексту означає, однак, що в ній всі слова знаходяться на своїх місцях, єдино можливих: “До тексту, в якому всі слова “закріплені” на своїх місцях, риторичне вчення про метафору як перенесене на чуже місце слово не може бути застосоване” [5]. Принцип метафори як переносу елемента зі свого місця на чуже зберігається в патристичній екзегетиці в проекції з рівня слова на рівень речі: світ Біблії – це світ знаків, що означають інші, справжні речі. Отже, в християнській екзегетиці метафора служить меті розуміння та є “переносом речі”.

Протиставлення мови слів та мови речей стає однією з основних ідей середньовічної герменевтики: “все творіння – це мова Бога до людства” [5]. “Мова речей”, якою розмовляє Бог і Біблія, відрізняється від людської мови більшою багатозначністю: однозначність божественного слова не можна розташувати на жодному рівні, який може бути досягнутий людиною: “метафора ... метафорою залишається” [10]. Мова Бога – це мова речей, а слова – це витвір людини. Отже, мова Бога метафорична за своєю суттю.

З другого боку, метафоричною має бути й мова про Бога, оскільки незбагненне можна пояснити тільки за допомогою метафори: “ніяка людська мова не може передати досвід спілкування з Богом. Бог неминуче перебуває по той бік образів та метафор” [6:19]. Неосяжність великої таємниці Бога, його незбагненність вимагала від авторів Біблії використання метафор, завдяки яким вдавалося ніби наблизити Бога до меж людського розуміння.

З точки зору когнітивної теорії метафори, будь-яка метафора існує, перш за все, у вигляді метафоричного концепту в людській свідомості і є засобом пізнання світу, оскільки базується на встановленні асоціативних зв'язків, подібностей та відмінностей між явищами світу і створює на цій основі нові особистісні смисли, які представляють суб'єктивне ставлення індивіда до світу, його бачення, його трактування певного фрагмента дійсності [1:17]. Сфера релігійних смислів вимагає саме такого способу концептуалізації, оскільки описує невидиме, те, що приховане від безпосереднього сприйняття людини та важко піддається опису. Хоча метафора в релігійному тексті спрямована також і на те, щоб викликати у співрозмовника емоційну реакцію, пробудити почуття, головною функцією релігійної метафори слід вважати когнітивну функцію, сутність якої полягає в поясненні явищ невидимого духовного світу, понять високого ступеня абстракції.

Ставлення до образів і метафор у Біблії таке, що, хоча вони й не несуть сили “одкровення”, тим не менш, будучи “постійним підґрунтям Одкровення”, вони є “посередниками Слова Божого і вже тому не можна їх ігнорувати” [6:19].

Щодо символів, то на відміну від метафори, “яку можна переносити в довільну царину зображення, біблійні символи залишаються у постійному зв'язку з Одкровенням” [6:19]. Символ, на думку В. Бачиніна, – це вибраний шлях для здійснення зустрічі з Богом, оскільки символи здатні уводити уяву та думку в таємниці семантичних лабіринтів, в глибини того, що в своїй сутності не може бути осягнено [2].

Релігійні слова-символи (*ніч, хмара, день, пустеля, хрест, кров*) втілюють важливі християнські догмати. Значною мірою біблійні образи та символи є складними для сприйняття та розуміння сучасного читача, оскільки відображають концептуалізацію світу людьми іншого типу мислення. Але, як зазначає Словник Біблійного Богослов'я (СББ), не можна деміфологізувати мову Біблії, щоб пристосувати її зміст до сучасного

мислення, натомість необхідно відкрити шляхи, які ведуть до осмислення цього змісту [6:18]. Отже, в перекладі мають бути збережені всі релігійні образи, метафори та символи.

Вимога збереження в перекладі релігійних метафор, символів пов'язана також з тим фактом, що релігійні образи, на переконання Ф. Уїлрайта, мають архетипову природу, а, отже, несуть одне й те саме дуже схоже значення для більшої частини людства [7:100]. Архетипова природа образів та символів дає можливість трактувати архетипи (за К. Г. Юнгом – структурні елементи людської психіки, що містяться в колективному несвідомому, спільному для всього людства) як одиниці попереднього розуміння, а, отже, збереження всіх архетипових образів перекладачем зближує структури попереднього розуміння автора та читача. В дослідженні Є. М. Щепановської, в якому архетипи розглядаються в якості ключа до вивчення структур попереднього розуміння [9], зазначено, що мова є ненадійною для виявлення істинних структур попереднього розуміння, оскільки мова сама культурно зумовлена. Свого часу, розвиваючи гіпотезу лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, А. Вежбицька також стверджувала, що, використовуючи поняття мови, ми тим самим запозичуємо її світогляд [3:13–15]. Але це не означає всезагальну відносність і не обмежує культуру лише межами своєї мови, оскільки існують загальнолюдські закономірності психіки та мислення. Отже, архетипові смисли допомагають відродити позачасовий смисл того, що відбувається. Їх можна вважати в глибині своїй незмінними, оскільки ми описуємо систему загальнолюдських цінностей, як і загальнолюдську структуру душі.

Загалом при перекладі біблійних метафор, які постійно зустрічаються у сучасних католицьких текстах різних жанрів, не припустимі лексичні трансформації, наприклад, диференціація чи конкретизація, генералізація значень, смисловий розвиток, цілісне перетворення, компенсація, тобто прийоми, які широко вживаються для відтворення метафор у нерелігійних текстах.

Аналіз цієї перекладацької проблеми на матеріалі перекладів сучасних італійських релігійних текстів засвідчує, що у переважній більшості випадків українські перекладачі адекватно відтворюють біблійні метафори:

Dio molte volte ci lascia a patire nella tempesta, al fine di provare la nostra fedeltà [17]– Бог дуже часто залишає нас посеред бурі, щоб ми виказали Йому свою вірність [14:42] – в перекладі зберігається метафора

бурі, яка відсилає читача до біблійної розповіді про бурю, під час якої спав Ісус Христос (Мт 8, 23-27).

Для відтворення метафори “*la porta stretta*” dell’*incarnazione* [20:29] – “*тісні двері*” вочленення [15:31] необхідно помітити апеляцію до біблійної метафори *тісних дверей*: “Силкуйтеся ввійти через *тісні ворота*, багато бо, кажу вам, силкуватимуться ввійти, але не зможуть” (Лк 13, 24), так само, як і для відтворення метафори *омиття ніг*: *per lavare con Lui i piedi ai roveri* [19:133] – *щоб з Ним умивали ноги вбогим* [12:162], яка апелює до біблійної розповіді про те, як Ісус *обмиває ноги апостолам* (Йн 13, 1–26).

Образність, властива біблійній мові, характерна загалом для релігійного дискурсу. Так, надзвичайною образністю відзначаються тексти молитов, оскільки в них за допомогою метафор і символів людина намагається виразити невиразне: *Trinità Santissima, beata e beatificante* [19] – *Пресвята Трійця, преблагословенна і джерело всякого благословення* [12:163], *catena dolce che ci rannodi a Dio, vincolo di amore che ci unisci agli Angeli, torre di salvezza negli assalti dell'inferno, porto sicuro nel comune naufragio* [18] – *солодкий ланцюг, що ти єднаєш нас з Богом; узи любові, які єднують нас з Ангелами; вежо порятунку від напастей пекла; безпечний порте в морській катастрофі* [13:45]. Відтворюючи ці образи, слід пам’ятати про внутрішню прецедентність релігійного дискурсу і про необхідність використання їхніх стандартних українських відповідників.

При перекладі сучасних італійських релігійних текстів необхідно зважати також на вживання значної кількості *сталих епітетів*. Прикметно, що йдеться про постійні епітети, які виражають доктринальні смисли, оскільки часто є ознакою якостей Бога, Діви Марії, святих, подій духовного життя, і покликані формувати християнський світогляд. Ці вирази мають усталений характер як в італійській, так і в українській мовах, і перекладаються належними відповідниками: *Giudizio* [16] – *Страшний Суд* [11:41], *Stella del mare* [16] – *Зоре дороговказна* (про Діву Марію) [11:50], *nascita eternal* [16] – *предвічне народження* [11:41], *Angeli ribelli* [17] – *Упали янголи* [14:11] (а не *непокірні, строптиві, бунтівні*).

Релігійна лексика характеризується стандартністю форм, клішированістю виразів. Використання в перекладі стандартних відповідників пов’язане з необхідністю формування спільної когнітивної бази вірних, яку ставить перед собою Церква [8]. Збереження образної інформації – метафор, символів, епітетів, які містяться в релігійному тексті, має надзвичайну важливість з огляду на їхню концептуальну значущість.

Збереження образів, використання стандартних відповідників, дотримання мови Святого Письма, молитов, літургії, віддзеркалює механізм формування єдиної когнітивної бази вірних, яке ставить перед собою Церква, а, отже, мають характер обов'язковості при відтворенні сучасних релігійних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова, А. А. Залевская // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32. 2. Бачинин В. А. Символ, аллегория, метафора в языках сакральных и художественных текстов [Электронный ресурс] / Владислав Аркадьевич Бачинин // Христианская мысль : социология, политическая теология, культурология. – СПб., 2005. – Т. IV. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/>. 3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелёва]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с. 4. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с. 5. Махов А. Е. Демонология святых отцов как метафорическая структура [Электронный ресурс] / Александр Евгеньевич Махов // Научный альманах “Одиссей”. – Центр истор. и культ. антропологии Ин-та всеобщей истории РАН. – Режим доступа : <http://www.odysseus.msk.ru>. 6. Словник Біблійного Богослов'я. – Львів : Місіонер. – 1996. – 934 с. 7. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Филипп Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 82–109. 8. Чернишова Ю. О. Прескриптивні стратегії в перекладі сучасних релігійних текстів (до питання про функції релігійної мови та еквівалентність перекладу) / Юлія Олександрівна Чернишова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 23. – С. 396–406. 9. Щепановская Е. М. Архетипический подход как средство философского понимания идей и межкультурной коммуникации / Елена Михайловна Щепановская // Центральная Азия и культура мира. – Бишкек, 2008. – № 1–2. – С. 263–273. 10. Giubertoni A. Parola e scrittura (nota congiunta in margine) [Электронный ресурс] / A. Giubertoni, V. Mathieu. – Режим доступа : www.ilsegnobz.it/giubileo.htm.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Бенедикт XVI. Спасенні надією : Енцикліка Вселенського Архієрея [Електронний ресурс] / Бенедикт XVI. – Режим доступу : <http://www.christusimperat.org/uk/node/14194>. 12. Іван Павло II. Богопосвячене життя : Апостольське післясинодальне повчання / Іван Павло II ; [пер. о. Порфірія Підручного]. – Львів : Місіонер 1997. – 168 с. 13. Іван Павло II. Святий Розарій : Апостольське послання / Іван Павло II. – К. : Кайрос, 2003. – 47 с. 14. Лігуорі А. Молитва – могутній засіб спасіння / св. Альфонс Лігуорі ; [пер. о. Михайла Щудла]. – Львів : Добра книжка, 2007. – 96 с. 15. Падовезе Л. Вступ до патристичного богослов'я / Луїджі Падовезе ; [пер. Галини Теодорович]. – Львів : Свічадо, 2001. – 184 с. 16. Benedetto XVI. Spe Salvi : Lettera enciclica del Sommo Pontefice sulla speranza cristiana [Електронний ресурс] / Benedetto XVI. – 2007, 30 novembre. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20071130_spe-salvi_it.html. 17. De Liguori A. Del gran mezzo della preghiera [Електронний ресурс] / Alfonso De Liguori. – Режим доступу : <http://www.floscarmeli.org/modules.php?name=News&file=article&sid=49>. 18. Giovanni Paolo II. Rosarium Virginis Mariae : Esortazione apostolica [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – 2002, 16 ottobre. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letters/documents/hf_jp-ii_apl_20021016_rosarium-virginis-mariae_it.html. 19. Giovanni Paolo II. Vita Consecrata : Esortazione apostolica post-sinodale [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – [7-а ed.]. – Paoline Editoriale Libri, 2002. – 160 p. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_exhortations/documents/hf_jpii_exh_25031996_vita-consecrata_it.html. 20. Padovese L. Introduzione alla teologia patristica / Luigi Padovese. – Casale Monferrato : Piemme, 1993. – 238 p.